

A VÉGTELEN PUSZTULÁS SZELÍDSÉGE

„... azt próbálja megérteni, amit az idő rövidsége miatt ezek az emberek nem értettek meg vagy nem tudtak már megírni” – tanácsolja a Gróf Magasnak a Bolond utazásban, miután „tudósok, írók, fantaszták” könyveit adja a kezébe. Úgy tűnik, mintha Mészöly éppen ezt akarná megírni, azt, hogy mit nem fog megírni. A mondhatóság kérdésére mintha az a válasz formálódna, hogy az el-nem-mondhatóság az, ami mégis elmondható. Ez talán szójátéknak tetszhet, de gondoljuk csak meg, hogy ha a szövegekbe illesztett történetfoszlányok visszacsempészik a mese ősi szellemét, akkor éppen annak a hiányérzetnek a segítségével, hogy még sincs meg a történet. (A történetfoszlányokon alapuló szövegszerkesztés tehát nem más, mint a történet negatív tételezése!) Az egyetlen történet, miként az egyetlen szó – a **Legyek, legyek...** bevezetését idézve – „mindig kisiklik”. Mészöly továbbra is „úgy véli, az írói helyzet paradoxona éppen ez: olyanra kell törekedni, ami elérhetetlen” (Béládi Miklós).

Ha ez az alapélménye, írhat az író ezer oldalas regénykatalógust a világ legvégletesebb jelenségeinek kavargó áradatáról, mint Szentkuthy; vagy kiindulhat abból, mint Mészöly, hogy ami megírható, az csak apróság, és éppen ezekből az apróságokból áll össze a világ képe a műben – egy valami azonban bizonyosan végig fogja kísérni művészi útján: élet és frás kibékíthetetlen, ám épp ezáltal alkotásra serkentő feszültsége. Ez a probléma úgy oldható fel, hogy ami az apróságokból összeáll, az mégis hasonlíthat az életre, de sosem szabad elfelejteni, hogy nem maga az élet, hanem csak „roncs, leegyszerűsített, mozdulatlan. Sűrített forma és önmaga.” Ebből az alapállásból szemlélve az elkészült alkotás nem is lehet más, mint „tört kagyló a parton”, „végleges vázlat a tengerből”. Nem alkotói önkényeskedés ez, inkább egy olyan belátóan bölcs magatartás, amelyre kétségtelenül jellemző egyfajta rendkívüli heroikusság, és ugyanakkor van valami „édes-bús” felhangja. Azt kell mondanunk, hogy ezeknek az frásoknak a szépsége mindenképp előtt éppen ebben a heroikus és rezignált írói magatartásban gyökerezik, amelynek átélését Mészöly elbeszélője szinte rákényszeríti az olvasóra. Utalások, kiszólások, kérdések, elmélkedések formájában szövegszerűen is beavat alkotás- és gondolkodásmódjának folyamatába. Ezzel eléri, hogy nem lehet úgy olvasni frásait, hogy megkerülnénk az írót alkotói dilemmáit. Ez önmagában persze még pusztán nyenyecség is lehetne a műhelytitkokra kíváncsi olvasó számára. A bravúr abban áll, hogy ezek a dilemmák egyben világértelmezésünk bölcséleti dilemmái. Az alkotás értelmének kérdései itt egyben az élet értelmének kérdései is. Arra az ellenvetésre, hogy „mit bír el az olvasó türelme?” (Csányi László) Mészöly mintha azzal a beavatkozó és felemelő gesztussal válaszolna, hogy feltárja, művei tartópillérévé teszi, mit bír el az írót valóságérzékelése. (Ebben az értelemben Mészöly művészetének nyomon követését a modern próza olyan olvasói iskolájának érzem, ahol többek között az a tananyag, meddig és főleg miért lehet megbocsátani egy írónak azt, hogy igen keményen igénybe veszi az

olvasó türelmét. És ahol kétségtelenül szembe kell nézni azzal az e sorok fróját is meg- megkörnyékező – és további nyomozásra serkentő – érzéssel, hogy így vagy úgy, de tovább kellene jutni, és melyet Kis Pintér Imre így fogalmazott meg: „Mészöly azt is lefogyverzőn tudja sugallni, hogy bennem van a hiba.”)

Úgy vélem, minden titokzatossága ellenére mégis meg kell kísérelni közelebb kerülni ehhez a nem mindennapi írásművészethez, vállalva a tévedés, a félreértés vagy akár a helyenkénti túlzott, esetleg nem kellően megalapozottnak érzett lelkesedés kockázatát is. És ez utóbbiról, mármint a lelkesedésről – ha elő akar törni – nem és nem szabad lemondani, hiszen először is a műélvezés örömeért olvassánk, ha minden igaz. Visszatérve frónkra mindenekelőtt azt állapíthatjuk meg, hogy öntörvényű világában egyre makacsabul és egyre árnyaltabban mondja a magát: „Ámde bennünket kevésbé érdekel, hogy mit szólnak majd azok, akiknek egyszer kezébe kerül ez az írás, melyet kizárólag azért vetünk papírra, hogy érzékeltessük egy lappangó történet természetét, amelyről nincs tudomásunk.” – olvassuk költői szintre emelt műhelytanulmányában. Háttha egyszerűen attól válik minden érthetővé, ha természetesnek vesszük, hogy a világ és így a világ képe titokzatos, ha belátjuk, hogy az egyetlen lehetőségünk: átadni magunkat a rejtélynek, s ha sikerülne igazán jól csinálnunk, akkor és csak akkor tisztulhat ki a kép – mintha ezt sugallná az író több értelemben is.

Egyrészt továbbra is igaz az a korábban tett kijelentése, hogy „a legtöbb, amire vállalkozhatunk: világosan megírni a homályt”; másrészt azonban mostanában egyre inkább tisztázódik, hogy a cél *nem* a „homály” megírása, a cél – bármilyen furcsa lehet az első hallásra – a cél mégis a legegyszerűbb dolgok leleplezése. „Amikor egy fa nagyobb titok lesz, mondjuk, mint a hatalom elmélete. És annyi más...” – nyilatkozza az író Alexa Károlynak az Elégiáról (Zárójelben megjegyzendő, hogy ugyanakkor mindezzel együtt az eddigiekhez képest konkrétabban van jelen „a hatalom elméleté”-ről való írói elmélkedés hozadéka is, ám szigorúan a műalkotás szerves részeként. Gondoljunk csak a „forradalom” egyszerre direkt módon és „rejtjelesen” is értendő fogalmának kulcsszerepére a *Sutting ezredes...-ben*, és az erre rímelő államelméleti fejtegetésekre, illetve Magas „parlamenti” beszédére a *Bolond utazás* elején illetve végén.)

A fáradhatatlan *nyomozás*, tetten érés, leleplezés mindenestre tovább tart. Ez először is írói módszer; másodszor a cselekmény lényeges eleme – nyomoz *Sutting* a szögekkel kivert diófatórzs után, a *Bolond utazás* fejedelmi többszt használó elbeszélője a szenteskúti szakaszvezető után, az *Adagio*, karácsony gyerekszereplője a végtelenség „után”, – „megtudandó, ha csak hozzávetőlegesen is, hogy egy macskában mennyi a végtelenség” –; és harmadszor nyomozásra kényszerül a szöveg olvasója is, megtudandó, mi a mögöttes értelme a látszólag hanyag szövegszerkesztésnek. Az olvasói nyomozásra késztető töredékes szerkesztésmód egyik oldalról Mészöly írói etikájával függ össze – tudniillik „az emlékezetet nem hagyja a történelem utólagos konstruálásának eszközévé torzítani. Töredékesnek lenni annyi, mint nem hazudni.” (Balassa Péter) –, másik oldalról azzal a kísérleti szépségesszménnyel kapcsolatos, amelyre mostanában gyakran utal szövegszerűen is, és amely a rekonstrukció bonyolult folyamatának meghaladásából

(de nem kiiktatásából!) következnek. Alapvetően továbbra is igaz, amit Thomka Beáta a *Saulus, a Film és a Nyomozás* – ciklus kapcsán állapított meg: az író kerül a „az emlékező gesztust, mert oldaná, szubjektivizálná, kisajátítaná e kövületszerűen bevésődött élettények tömény felidéző erejét.” Mégis újabban a nyomozásnak, a leleplezésnek van bizonyos oldó, lágyabb jellege. Az „élettények” mintha egyre határozottabban emlékeznének pusztá jelenlétükkel, pontosabban élettelen létükkel (mint az út mentén álló „villámsújtotta fa”). Paradox módon a helyenként kétségtelenül nehezen követhető leleplezési folyamat eredménye csupán annyi, hogy a dolgok váratlanul tisztán, a maguk istenáldotta egyszerűségében, a maguk nyilvánvalóságával és tökéletességével állnak előttünk. Például a szakaszvezető története a fagyott gránáttölcsérben. A stargardi bibliai kép. Meg a halálig tartó szerelem. Nem erőnkön felül kell figyelni, hanem ismerve határainkat egyszerűen csak jól oda kell nézni, mintha ezt akarná mondani. És akkor, ahogy a Bolond utazás mesélő utasa gondolja: „Lelepleződik valami, ami sosem volt eltitkolva.”

A Legyek, legyek... hitvitájára, melyet Fjodor atya azzal rekeszt be, hogy bedugja a fülét, a narrátor így reagál: „Csak mi szerencsétlenek, vándorok és krónikások nem tehetünk így, fáradhatatlanul tovább kell nyomoznunk...” Ne hagyjuk figyelmen kívül ezt a kijelentést, melyben szándékoltan kerül egymás mellé a *vándor* és a *krónikás*, az élet és a művészet egymásra utaltságát jelezve. Mert mi is lenne a krónikás dolga, minthogy elmondja bolond utazásunkat? (Nem véletlen, hogy az *utazás* az írások meghatározó motívuma: utazik Sutting ezredes, úton van a My Jo öreg párja, az egyik novella címe *Egy útkalauz apoteózisa*, és egy végzetes vonatút története a *Bolond utazás*.) Az utazás tehát hagyományosan az életút metaforája. Azé a tündöklésé, amelyet „normális esetben” a bukás követ. És ebből a szemszögből nézve minden, ami megesett, valamiképpen a tündöklés fogalmába tartozik: az elbeszélő dolgok valaha oly hétköznapi vonásai a fekete dobozban ünnepivé emelkednek.

Talán ennek az *ünnepi létezésnek* az ábrázolása az elbeszéléskötet legfőbb újdonsága Mészöly korábbi prózájához képest, a korábbi megbocsátásnak továbbra is a Karácsony és a Húsvét jegyében történő csendes kiteljesítése. A végtelen élet, azaz az örökös pusztulás egyetlen hatalmas történetének nyugodt, békés és szelíd elmondása. Ezzel függ össze a gyerekkor és az öregkor finom ellenpontja is. A gyerekség világra szóló naivitása és az öregség elfogadó csendessége együttesen határolják körül azt az egyetemességet, melyben semmi sem örök, csak az elmúlás, a múlttá válás folyamata, azaz maga a létezés. A létezés pedig akkor a legnyilvánvalóbban szép, ha megpihenve visszanézünk, mondják ezek az írások; amikor az allegória rákövetkezik az adagio. Innen nézve szép minden, ami elmúlik, más szóval megtörténik. (Mindez a búcsú, a hátrafordulás nyugodt állapotából látszik igazán, abból a helyzetből, melyben Sutting tízszer ismétli Crescence-nak „A gyermekkor elmúlt”. rezignált tételmondatát.) Ezért is járunk közelebb a valóság szépségéhez, ha *nem megtírjuk* a történetet, *hanem rekonstruáljuk* a megtörténést. És ezért mondhatja teljes joggal az elbeszélő asztaltársa a Pardonban, hogy: „Az ember öregségére érte meg igazán, hogy mi a művészet.” Mert

talán nem járunk messze az igazságtól, ha a könyv egészére vonatkoztatjuk az alábbi mondatot: „Szép az, amikor a létezés lelassul.”

Fontos azonban jelezni, hogy az író stílusának ez a felerősödő szertartásos jellege, a lassú előadásmód nem a megtörténtek elnéző figyelmen kívül hagyását jelenti továbbra sem – az írások szépségét éppen az adja, hogy az író *nem* szépít a valóságon, csak nyugodtan és bölcsen nyugtázza azt. Ahogy Sutting mondja: „Végre is a pusztulás egyetemes és folytonos. De mégis van benne szelídség, ez katonásan belátható.” És: „Ami megesett, szordinósan átalakul. A megrendítő bizonyára az, hogy ebben a lelassult létezésben a fájdalom, a kegyetlenség, a bántás, a hálátlanság is elnyugszik. Értékké lesz? Valamiképpen?” – olvassuk a kötet legszebb írásában, az *Adagio*, karácsony-ban. (Mészöly Miklós: *Sutting ezredes tündöklése*, Szépirodalmi Kiadó 1987.)

KÁROLYI CSABA